

MEDIUM AEVUM

УДК 94 (363.4:367+369.2+398.6) “9”

КАРОЛІНЗЬКІ ЗЕМЕЛЬНІ ДАРУВАННЯ БАВАРСЬКІЙ ЦЕРКВИ ЯК ЗАСІБ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ТА МІСІОНЕРСЬКОГО ОСВОЄННЯ “МОЛОДШОЇ ЄВРОПИ” (перша половина – середина IX ст.) Частина I

Остап КАРДАШ

*Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ostap.kardash@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.34.7-22
ORCID: 0000-0002-4250-6187*

Стаття присвячена проблемі колонізаційного і місіонерського освоєння духовництвом баварських церковних діоцезів пост-аварського простору “Молодшої Європи”, зокрема території у межах Східної марки, Паннонії та Моравії, у перші десятиліття після зруйнування Аварського кагнату. На основі аналізу великої кількості дарчих і конфірмаційних актів з канцелярії франкського імператора Карла Великого, його нащадків – імператора Людовіка I Благочестивого, баварського та згодом східнофранкського короля Людовіка II Німецького, а також місцевих урядових еліт окреслено динаміку, специфіку та географічні межі, розширення земельних володінь і поширення церковної традиції ряду діоцезів і монастирських спільнот Баварської Церкви на згаданих теренах. Автор доходить висновку, що баварське духовництво усіх церковних провінцій і монастирів було об’єднане спільною метою – євангелізацією та інтеграцією місцевого населення у межах власних володінь та поширенням каролінзького політичного впливу разом із латинською церковною традицією на східні, порубіжні з володіннями Каролінгів, слов’янські землі.

***Ключові слова:** Пассауське єпископство, Зальцбурзьке архієпископство, Фрайзинзьке єпископство, Ретенсбурзьке єпископство, Альтайхський монастир, діоцез, дарчий акт.*

Проблематика колонізаційного та місіонерського освоєння пост-аварського Подунав’я упродовж IX ст. і пов’язаний з цим процесом розвиток землеволодінь латинських церковних діоцезів, підтверджених дарчими і конфірмаційними актами каролінзьких володарів і місцевих уродявих еліт, вже понад століття привертають увагу дослідників. Грунтовні наукові студії окресленої тематики у своєму історіографічному вимірі сягають початку XX ст., коли дане питання частково розглянув австрійський медієвіст Макс Ванца (Відень) у контексті фундаментальних студій з історії середньовічної Нижньої та Верхньої Австрії¹, а також чеський історик Ганс Ройтгер (Старе Место, Брно, Славоніце) – у рамках окреслення франкської системи кордонів і поселень на південно-східних окраїнах держави Каролінгів². Упродовж першої половини XX ст. каролінзькі земельні надання баварським церковним діоцезам як основний засіб колонізаційного і місіонерського освоєння пост-аварських теренів Східної марки, Паннонії, Карантанії та Моравії були предметом вивчення австрійського історика-медієвіста Карла Лехнера (Відень)³ та, меншою мірою, угорського історика й лінгвіста Кароля

¹ Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. *Deutsche Landesgeschichten* / hg. von A. Tille. Gotha : Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1905, Bd. 1 : Bis 1283. S. 133–181.

² Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* / red. von M. Vancsa. Wien, 1912. Bd. 10. S. 1–108.

³ Див., зокрема: Lechner K. Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Wien, 1924. Bd. 19. S. 10–210; Lechner K.

Моллаї (Шопрон)⁴. У 1950-х–1980-х рр. дослідження означеної проблематики продовжили, зокрема вищезгаданий К. Лехнер⁵, інші австрійські медієвісти: Герберт Мітша-Мергейм (Відень)⁶, Фрітц Ціммерманн (Відень), Рудольф А. Грандек (Відень)⁷, Міхаель Міттерауер (Відень)⁸, меншою мірою Йоганна Габерль (Відень)⁹, а також австро-німецький історик Ернст Клебель (Відень, Берлін, Регенсбург)¹⁰ та німецький медієвіст Франц Райнер Еркенс (Пассау, Лайпциг)¹¹. На сучасному етапі дане питання більш детально вивчали: американська дослідниця Леан Мері Гуд (Лос Анджелес)¹², німецький медієвіст Андрес Отто Вебер (Ерланген, Нюрнберг)¹³, австрійські історики Вальтер Асперінг (Лінц)¹⁴, Ганс Крварік (Відень)¹⁵, а також Томас Л. Ліндермаєр (Відень) у контексті дослідження проблеми мобільності населення та окреслення транспортних шляхів сполучень і систем на теренах історичної Нижньої Австрії¹⁶.

Однак, попри вагому історіографічну й методологічну базу, значну наукову вартісність, аргументованість та оригінальність висновків, абсолютна більшість учених обмежилася лише текстологічним аналізом актового матеріалу з означеної проблематики; визначенням географічних меж конкретних володінь баварських церковних діоцезів і монастирських спільнот, санкціонованих офіційними королівськими й урядовими актами; окресленням місцевих транс-

---

Die geschichtliche Landschaft zwischen Donau und Wagram. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge*. Wien, 1938. Bd. 27. S. 30–70.

⁴ Mollay K. Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. *Archivum Europae Centro-Orientalis*. Budapest, 1943/1944. Vol. 9/10. S. 189–324.

⁵ Серед інших робіт автора див.: Lechner K. Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge*. Wien, 1958/1960. Bd. 34. S. 301–324; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*. Salzburg, 1969. Bd. 109. S. 41–64.

⁶ Mitscha-Märheim H. Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1952. Bd. 14. S. 150–156; Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland!. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1953. Bd. 15. S. 46–48.

⁷ Див., наприклад: Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1954. Bd. 16. S. 25–34.

⁸ Mitterauer M. Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum. *Archiv für österreichische Geschichte*. Wien ; Graz ; Köln : Hermann Böhlau Nachf. ; Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1963. Bd. 123. 273 s.

⁹ Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien: Eine archäologisch-historische Illustration zur Vita S. Severini des Eugippius. Leiden : E. J. Brill, 1976. 289 s.

¹⁰ Див., зокрема: Klebel E. Eichstätt und Herrieden im Osten. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung*. Kallmünz, 1954. Vol. 14. S. 87–96; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde Ludwigs des Frommen für Passau vom 28. 6. 823. *Archivalische Zeitschrift*. München, 1955. Bd. 50–51. S. 319–327.

¹¹ Див., зокрема: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (MB²778). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. Köln ; Wien, 1986. Bd. 42. S. 86–117. Див. також ранішу статтю автора про ранньосередньовічні документи пассауських єпископів пізнішого хронологічного проміжку: Erkens F.–R. Die ältesten Passauer Bischofsurkunden. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*. München, 1983. Bd. 46/3. S. 469–514.

¹² Good L. M. Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. Los Angeles : University of California, 2012. P. 151–291.

¹³ Weber A. O. Studien zum Weinbau der altbayerischen Klöster im Mittelalter: Altbayern – österreichischer Donauraum – Südtirol. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1999. S. 13–98.

¹⁴ Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997*. Linz : Archiv der Stadt Linz, 1999. S. 11–108.

¹⁵ Див., зокрема: Krawarik H. Das Machland und seine Herren. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*. Linz, 2008. Bd. 21. S. 31–106; Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich*. Linz, 2014. Bd. 159. S. 37–112.

¹⁶ Lindermaier T. R. Reise und Mobilität im Mittelalter – Am Beispiel des niederösterreichischen Raumes: Dissertation angestrebter akademischer Grad Doktor der Philosophie. Wien : Universität Wien, 2017. 603 s.

портних комунікацій; відтворенням динаміки колонізаційного освоєння теренів пост-аварського Подунав'я латинським духовництвом упродовж IX ст. часто-густо осібю від процесу поширення його церковних традицій в окресленому регіоні. Натомість відкритими для наукових дискусій у багатьох аспектах залишаються проблеми окреслення внутрішніх фронтів земельних володінь і водночас місіонерських теренів баварських церковних діоцезів та монастирських спільнот, зокрема у межах Східної марки та Паннонії першої половини IX ст., проблеми формування й розвитку транспортно-еклезіальних систем і місіонерських маршрутів у межах дієцезіальних та монастирських володінь Баварської Церкви, питання зв'язку давньоримських транспортних систем із окремими шляхами сполучення з місцевими монастирськими та євангелізаційними центрами, їхнього впливу на місіонерську практику духовництва баварських єпархій на власних новоприєднаних територіях.

Перелічені вище проблеми засвідчують, насамперед, актуальність означеної тематики для сучасних поколінь істориків і формують окремий комплекс завдань нашого нинішнього дослідження. Отже, вважаємо доцільним вкотре глибше проаналізувати каролінзькі земельні дарування структурам Баварської Церкви, як засобу колонізаційного та місіонерського освоєння теренів “Молодшої Європи” у першій половині – середині IX ст.

* * *

На межі VIII–IX ст. із завоюванням Аварського каганату близько 796 р. держава Карла Великого (*Karolus Magnus*, 742–814) та його нащадків вступила у фазу своєї найбільшої могутності. Каролінгам відкрилися сприятливі можливості поширення свого політичного та церковно-релігійного впливу на східні землі “*provinciae Auarorum*” і “*terram Sclavorum*”¹⁷. Необхідною умовою цього було колонізаційне освоєння, а відтак – організація систематичної місіонерської і церковно-інституалізаційної практики на теренах тамтешнього населення. Тож відтепер для реалізації поставленої мети правлячий двір і місцеві еліти почали забезпечувати духовництво баварських діоцезів та окремих монастирських спільнот, яке звершувало християнізацію місцевого слов'янського, почасти баварського населення, а також залишків вцілілих аварів, щедрими земельними даруваннями, зокрема, у межах Східної марки (*Marcha orientalis*), Паннонії і Карантанії.

Найбільш показовою у даному випадку є канцелярія самих Каролінгів. Так ще актом від 6 грудня 811 р. Карл Великий, на прохання графа Герольда (*Geroldus comes*, † 832)*, надав “для

¹⁷ Ratkoš P. Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. *Historický časopis*. Bratislava, 1971. Roč. 19/1. S. 73; Ruttkay A. T. O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architekúrach na území Slovenska. *Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda. Monografia príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencii. Nitra, 3. júl 2007* / ed. J. Michalov, M. Hetényi, P. Ivanič, Z. Taneski. Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra ; The Faculty of Philosophy, 2007. S. 41; Ivanič P. Predcyrilometodské misie na území dnešnej Moravy a Slovenska z pohľadu českej a slovenskej historiografie. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu. Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia. Nitra, 2. júl 2007* / ed. J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski. Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra ; The Faculty of Philosophy, 2007. S. 48; Ivanič P. Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre ; Filozofická fakulta, 2011. S. 125; Štih P. The Middle Ages between the Eastern Alps and Northern Adriatic: Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History. *Series : East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Leiden ; Boston : Brill, 2010. Vol. 11. S. 210–211; Čáky M. Politický a štátotvorný význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície. Brno : Občianske združenie Vzdelanie–Veda–Výskum; KNOWLER – Evropský institut pro výzkum, inovace a vzdělávání, 2016. S. 21–22.

* Найочевидніше, йдеться про префекта Східної марки (811–832) – графа Герольда (див.: Šafařík P. J. *Slovenské starožitnosti*. Praha : Tiskem Jana Spurného, 1837. S. 699; Bowlus C. R. *Franks, Moravians and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1995. S. 74–75), який 826 р. в “*Анналах Королівства франків*” вперше згадується одним із “графів і охоронців Аварського кордону у провінції карантанців” (“*comites et Avarici limitis custodes in Carantanorum provinciam*”, див.: *Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurisenses Maiores et Einhardi. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum* (далі – MGH *Scriptores*) / ed. G. H. Pertzii, F. Kurze. *Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 169*), a

монастиря Св. Маврикія, що розташований у Баварському герцогстві, у місці, що зветься Альтаха, де наставник Орульф (Урольф. – О. К.) вважається управителем¹⁸, 40 мансів (“*XL mansorum*”) землі* “в Аварії, де річка Белаха вливається в Дунай”¹⁹. Підпорядкування такої розлогої території згаданій монастирській спільноті передбачало встановлення там її церковної юрисдикції, а зчаста й християнізацію місцевого населення, що цілком вписувалося в загальний контекст інституалізації церковних структур в окреслених землях. До того ж, в цей період Каролінги поширювали свій вплив на схід нерідко через зв’язки із місцевими монастирськими центрами²⁰, надаючи їм щедрі пожертвування²¹.

“*loca ecclesiae Pataviensis*” як транспортно-еклезіальна система Пассауського єпископства Св. Стефана “*in provintia Auarorum*”

На відміну від подібних разових дарчих актів, найбільш систематично (у географічному та хронологічному відношенні) розширювалися володіння Пассауського єпископства Св. Стефана, чий клір у своїй місіонерській та церковно-інституалізаційній практиці отримував підтримку Каролінгів в особі згаданого імператора Карла, його сина Людовіка I Благочестивого (*Ludovicus / Hludouuicus Pius*, 778–840) та внука, баварського короля (817–843), а пізніше східнофранкського правителя (843–876) Людовіка II Німецького (*Ludovicus / Hludouuicus / Lōdewicus*, бл. 806–876). Так імператор Людовік I своїм актом 28 червня 823 р. під час імператорського з’їзду у Франкфурті, на прохання пассауського єпископа Регінгара (*Reginarius / Ragenarius*, 818–838), підтвердив батькове надання Пассауській Церкві “певних місць” (“*quaedam loca*”) у Східній марці, включаючи “Трейсму, Вахову, Пелагум, Нардінум, Реода, Аспах, Вольфесванх, Ерлаву та дві базиліки в Артагрі й дві базиліки у Заксіні”²². Поширення на ці терени

також як “граф і префект Паннонського кордону” (“*comes ac Pannonici limitis praefectus*”, див.: *Ibid.* P. 170), тобто земель Східної марки.

¹⁸ “(...) ad Monasterium s. Mauritii, quod est situm in ducatu Boioariorum in loco nuncupante Althaha, vbi Orulphus rector praesse videtur (...)”, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (далі – CDEM) / studio et opera A. Voczek. Olomucii : Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836. Т. 1 : 896–1199. P. 8. Альтайхський монастир Св. Маврикія – це сьогоднішнє бенедиктинське абатство в громаді Нідеральтайх, на території Нижньої Баварії (південна Німеччина) у складі єпархії Пассау.

* Очевидно, в документі йдеться про так званий королівський манс (*mansus regalis*), який становив 40–50 га, у середньому приблизно 48 га (див. приміт. 1: *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – MMFH) / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyne, 1969. Т. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. S. 20).

¹⁹ “(...) in Avaria, ubi Bielaha fluuius Danubium ingreditur”, див.: CDEM. Т. 1. P. 8; MMFH. Т. 3. S. 20. Під гідронімом “*Bielaha*” слід розуміти річку Пілах, південну притоку Дунаю, що впадає в нього у місті Мельк на території сучасної Нижньої Австрії (див. приміт. 2: MMFH. Т. 3. S. 20).

²⁰ Good L. M. *Land and Landscape...* P. 205.

²¹ *Ibid.* P. 187.

²² “(...) Treismam, Wachowam, Pelagum, Nardinum, Reoda, Aspach, Wolfeswanch, Erlawam et in Artagrum basilicas duas et in Saxinum basilicas duas”, (див.: MMFH. Т. 3. S. 22; MGH. *Diplomata Karolorum* / ed. T. Kölzer. Wiesbaden : Impensis Harrassowitz, 2016. Т. 2/1 : Ludovici Pii diplomata. S. 557).

Treisma – стародавня назва сучасного міста Санкт-Пьольтен, столиці федеральної землі Нижня Австрія (див., насамперед, публікації, присвячені критиці згаданого конфірмаційного акту від 28 червня 823 р.: Klebel E. *Zur Kritik der Urkunde...* S. 321, 324; Erkens F.–R. *Ludwigs des Frommen Urkunde...* S. 87. Див. також: Plesser A. *Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627. Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt* / bearb. von R. Motz-Linhart. St. Pölten : DASP, 1998. Bd. 16. S. 456; Weber A. O. *Studien zum Weinbau...* S. 77; Kardash O. *An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. Konstantínove listy* / ed. P. Ivanič. Nitra, 2020. Vol. 13/2. P. 5).

Wachowa – це Вахау, долина Дунаю на території сучасної Нижньої Австрії між містами Мельк і Кремс (див. насамперед: Reutter H. *Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem...* S. 36; Klebel E. *Zur Kritik der Urkunde...* S. 319, 324; Erkens F.–R. *Ludwigs des Frommen Urkunde...* S. 87. Див. також: Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 34; Maurer H. *Waldviertel 1985. Einführung in die Jahrestagung 1985 der Gesellschaft für vor- und Frühgeschichte in Pulkau. Mannus-Bibliothek* / hg. von D. Korell. Bonn : Gesellschaft für

церковної юрисдикції єпископства Пассау (поряд з іншими баварськими діоцезами і окремими абатствами) мало стратегічне значення і для його ж духівництва, і для Каролінзького двору. Численне слов'янське населення Подунав'я, а також залишки вцілілих аварів у межиріччі Дунаю і Раабу необхідно було християнізувати й за допомогою релігійного впливу політично підпорядкувати владі франків²³, на що й спрямовувало свої основні зусилля, передусім, пассауське духівництво²⁴ та клір з інших баварських діоцезів і монастирів.

Розташовані вздовж основної течії Дунаю, як на північ, так і на південь від неї²⁵, перелічені місцевості являли собою не просто перелік володінь, жалуваних імператором Церкві святого Стефана, а своєрідний "еклезіальний ланцюг" і водночас чітко окреслений місіонерський маршрут пассауського духівництва²⁶, який на багатьох своїх ділянках, зокрема на територіях Вахау (*Wachowa*), поблизу Наарну (*Nardinum*), в Ардаггері (*Artagrüm*) і Заксені (*Saxinum*), збігався зі старими пізньоримськими дорогами, які добре збереглися і використовувалися у

---

vor- und Frühgeschichte, 1985. Bd. 23. S. 74; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77; Kardash O. An attempt at delineation... P. 5–6).

Pelagum – річка Пілах, південна притока Дунаю (Klebel E. Eichstätt und Herrrieden... S. 89; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77–78). Під цією назвою в акті Людовіка I від 823 р. розумілося, очевидно, також певне географічне окреслення земель довкола річки, на які поширювалася церковна юрисдикція Пассауського єпископства (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Nardinum – давня індоєвропейська назва річки Наарн (див.: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Krawarik H. Das Machland... S. 35; Holub Z. Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Optys, 2014. S. 117), лівої, північної притоки Дунаю і водночас сукупність земель, наданих духівництву єпископства Св. Стефана довкола згаданої річки (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* / red. von M. Vancsa. Wien, 1915. Bd. 13/14. S. 123; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Reoda – назва, тотожна, очевидно, сучасній громаді Рід ін дер Рідмарк (округ Перг) на території Верхньої Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 123; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters... S. 54; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Aspach – територія сучасної громади Ашбах (округ Амштеттен, Нижня Австрія) (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 325; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Wolffeswanch – найочевидніше, архаїчна назва сучасної громади Вольфсбах (округ Амштеттен, Нижня Австрія) (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 123–124; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 320). Однак точне визначення даного ойконіму є дуже дискусійним (див., зокрема: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87, 108; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 77; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Erlawa – річка Ерлауф, права притока Дунаю поблизу міста Пьохларн (округ Мельк) у Нижній Австрії (див.: Šembera A. V. Dějiny řeči a literatury československé. Vídeň : Nákladem spisovatelový, 1858. S. 163; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 153; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78) та, вочевидь, певне означення територій (можливо, навіть вищезгаданого міста) довкола неї, на які, згідно із актом Людовіка Благочестивого, поширювалася юрисдикція Пассауської єпархії (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

Artagrüm – територія сучасної громади Ардаггер (округ Амштеттен) у Нижній Австрії. *Saxinum* – територія нинішньої громади Заксен (округ Перг, Верхня Австрія) (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 36; Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 325; Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 87; Weber A. O. Studien zum Weinbau... S. 78; Kardash O. An attempt at delineation... P. 6).

²³ Čáky M. Politický a štátotvorný význam... S. 20. Див. зокрема: Kardash O. An attempt at delineation... P. 11.

²⁴ Kardash O. An attempt at delineation... P. 11–12.

²⁵ Див., зокрема: Klebel E. Zur Kritik der Urkunde... S. 324–325.

²⁶ Детальніше про згаданий місіонерський маршрут пассауського духівництва див. окрему нашу статтю: Kardash O. An attempt at delineation... P. 1–19).

першій половині IX ст.²⁷, зокрема у місіонерських цілях²⁸. Крім того, окреслений маршрут пролягав уздовж річок Дунай, Пілах, Наарн, Ерлауф (а з 830-х рр. – ще й уздовж Лайти) й землями довкола них, а також проходив по лінії найважливіших монастирів, які, визнаючи церковну юрисдикцію єпископства Пассау, існували у згаданих землях²⁹ і комунікаційно пов'язувалися за допомогою вже згаданих стародавніх доріг колишнього Римського лімесу вздовж південного берега Дунаю та інших пізніших торгівельних шляхів³⁰.

Для імператора Людовіка I Благочестивого та, особливо, для його сина, короля Баварії Людовіка II, одним з найбільш пріоритетних завдань було розширення свого впливу аж до “серця” держави моравського князя Моймира (*Moimarus dux Maravorum*, 795–846) – долини річки Морави³¹, найкращий доступ куди, за словами британського історика Алексіса Пітера Власто, “забезпечувався з боку саме Пассау”³². Найбільш “протяжними” із заходу на схід у межах *Marchae orientalis* були якраз володіння Пассауського єпископства Св. Стефана. Це проілюстрував, зокрема, окреслений вище місіонерський вектор та лінія монастирських центрів згаданого діоцезу вздовж основної течії Дунаю³³. Але для реалізації поставленої мети Каролінгам необхідно було забезпечити пассауським місіонерам безпосередній та постійний вихід і доступ до осердя держави Моймира³⁴, де пассауський єпископ Регінгар між 818 і 825 рр. вже попередньо охрестив моравську еліту³⁵, а близько 831 р. здійснив масове хрещення місцевого населення моравів (“*baptizat omnes Moravos*”)³⁶. Саме тому, на наш погляд, король Людовік II свідомо продовжив далі на схід неодноразово згаданий місіонерський маршрут духівництва з епархії

²⁷ Детальне окреслення цих давньоримських дорожніх комунікацій див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 14, 23–24, 28–29, 32, 36; Maurer H. Waldviertel 1985... S. 14; Krawarik H. Das Machland... S. 42.

²⁸ Kardash O. An attempt at delineation... P. 8.

²⁹ Див. повний перелік цих монастирів у згаданих наших студіях, присвячених окресленню місіонерського маршруту пассауського духівництва у пост-аварському Подунав'ї: Ibid. P. 8–10.

³⁰ Klíma B. F. Using the results of the Archeological Excavations of the Deptment in Znojmo-Hradiště to the knowlage of Early Christianity in Moravia. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd*. Brno, 2010. Č. 24/2. S. 5; Linder Mayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 28–41, 57–58, 71–72. Див. також наші попередні студії з означеної проблематики: Kardash O. An attempt at delineation... P. 9. Детальніше окреслення згаданих давньоримських та інших доріг див. у ґрунтовному дослідженні Т. Л. Ліндермаєра: Linder Mayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... 603 s.

³¹ Див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 12.

³² Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. Київ : Юніверс, 2004. С. 39.

³³ Kardash O. An attempt at delineation... P. 12.

³⁴ Ibid.

³⁵ Див., зокрема, сюжет про хрещення моравської правлячої еліти на чолі з котримсь із князів – найімовірніше, Моймиром, котрий як “король слов'ян з усією родиною своєю був охрещений у Майнці” (“*Rex Sclavorum cum tota familia sua est baptizatus in Moguntia*”): *Chronicon monasterii Mellicensis, ab anno primo Aerae Christi ad annum ejusdem MDLXIV. Scriptores Rerum Austriacarum* / ed. R. D. P. Hieronimus Pez. Lipsiae : Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii B. Filii, 1721. Т. 1. P. 212; CDEM. Т. 1. P. 11. Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян... С. 41; Ratkoš P. Kristianizácia Vel'kej Moravy... S. 77; Wood I. *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050*. Harlow ; New-York : Longman, 2001. P. 173–174.

³⁶ Див. відповідні фрагменти про хрещення моравського населення єпископом Регінгаром: *Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae. MGH* / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. Т. 25 : Scriptorum. P. 623; *Bernardi Cremifanensis historiae. MGH* / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. Т. 25 : Scriptorum. P. 655. Див. також: Wood I. *The Missionary Life*... P. 174; Kožiak R. *Kristianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok. Studia Christiana* / ed. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2006. Vol. 1: Svätce a jeho funkcie v spoločnosti I. S. 122; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці : Прут, 2012. С. 831; Лысий М. “*Omnes Marahoni insimul mandaverunt*”: мораване как этнос и политическая единица. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург, 2015. № 2. С. 91.

Св. Стефана³⁷, поширивши її церковну юрисдикцію на “володіння (...) що є у провінції аварів, у місці, що зветься Літаха, над джерелом, якому назва Сконібрунно”³⁸, тобто землі довкола річки Лайти (4 березня 833 р.)³⁹; а також на володіння “у місці, що зветься Кіріхбах, тобто одну побудовану церкву із землею (...) аж до місця, яке називається (Тумулус) і звідти навколо аж до вищезгаданого Кіріхбаха (...) і звідти вгору аж до Куменберга”⁴⁰, включаючи згаданий у розширеній версії акту (фальсифікату) Людовіка I від 28 червня 823 р. *Zeizzimurus/Zeizzimurus* (16 лютого 836 р.)⁴¹.

³⁷ Див. наші попередні висновки стосовно даного питання: Kardash O. An attempt at delineation... P. 12–13.

³⁸ “(...) res proprietatis (...), que sunt in provintia Auarorum in loco qui dicitur Litaha super fontem qui vocatur Sconibrunno (...)”, MMFH. T. 3. S. 32. *Sconibrunno* – це, очевидно, розташована над річкою Лайтою сучасна нижньоавстрійська громада Шьонабрунн (див. примітки: Ibid. S. 32, 118–119), територією якої протікає один з рукавів згаданої річки. Найбільш ймовірно, він і є той самий “*fons Sconibrunno*” з акту Людовіка Німецького. Хоча в даному випадку йдеться також про інші землі довкола Лайти, зокрема, між сучасними громадами Гьотцендорф (округ Брук на Лайті, Нижня Австрія) і Гаттендорф (округ Нойзідль ам Зе) у федеральній землі Бургенланд (див. примітку: Ibid. S. 32).

³⁹ Див. насамперед: Ibid. S. 32–33. Див. також: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 92–93; Szöke V. M. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum* / hg. von U. von Freedon, H. Friesinger, E. Wamers. Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2009. Bd. 12 : Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. S. 400.

⁴⁰ “(...) in loco qui dicitur Kirichbach, id est ecclesiam unam constructam cum territorio (...) usque ad locum qui dicitur (Tumulus) et inde per circuitum usque ad praedictum Kirichbach (...) et inde usque sursum Cumenberg”, MMFH. T. 3. S. 34–35.

Kirichbach – сучасне село Кірхбах (округ Тульн, Нижня Австрія) в межах Віденського лісу (див.: Ibid. S. 34 (приміт. 3), а також: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 34, 36; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Tumulus – очевидно, сьгоднішнє село Тульбінгер Когель на території нижньоавстрійської громади Тульбінг в окрузі Тульн (див.: MMFH. T. 3. S. 34 (приміт. 5); Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Cumenberg – одна із ранньосередньовічних латинських назв гористої території Віденського лісу (гірського хребта у східних Альпах) неподалік від Відня, на території Нижньої Австрії (див.: Koller H. Der “mons Comagenus”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Graz ; Köln, 1963. Bd. 71. S. 238, 240–241; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 49; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 155–156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

⁴¹ Див.: CDEM. T. 1. P. 13; MMFH. T. 3. S.118, а також: Erkens F.–R. Ludwigs des Frommen Urkunde... S. 92–93; Weinzierl H. F. Nachantickte Siedlungsentwicklung am römischen limes in Österreich. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2018. S. 22; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13. Подібні територіальні окреслення описаних дарувань містить пізній фальсифікат (остання чверть X ст.) вищезгаданого акту Людовіка Благочестивого авторства пассауського єпископа Пільгрима (*Pilegrinus/Peregrinus*, † 991): “Літаха поблизу джерела, яке зветься Сконібруно (...), та Зейзімур з такою межею, що батько наш Карл встановив, тобто від тієї фортеці у східному краї аж до звислої скелі на краю гори Комаген і на півдні аж до Хунігогесстетіна. Крім того, на заході аж до пагорбів між Тулланом і самою фортецею, і за Дунаєм до Тробінзе, і звідти аж до Мохінлео, і аж до Зінбуре й Трейсми (...)” [“(...) Litaha iuxta fontem, qui vocatur Sconibrunno, (...), et Zeizzimurus cum tali marcha, ut genitor noster Karolus decreuit, hoc est ab illo castello in orientali plaga adusque pendentem lapidem in ora montis Comageni, et in australi vsque ad Chunihoesstetin. In occidentali autem vsque ad acruos sitos inter Tullanam et ipsum castellum et ultra Danubium ad Trobinse, et exinde ad Mochinleo et usque ad Zinbure et Treisma (...)”], CDEM. T. 1. P. 13; MMFH. T. 3. S. 118. На переконання німецького історика Едуарда Мюле, саме фальсифікати єпископа Пільгрима є вирішальним доказом того, що церковні амбіції єпархії Пассау були спрямовані не на “ближню Моравію”, а швидше на “Моравію, розташовану на схід від Дунаю” (див.: Mühle E. Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg, 1996. Bd. 46/2. S. 222).

Chunihoesstetin – сучасна громада Кьонігштеттен (округ Тульн, Нижня Австрія) на західному схилі Віденського лісу (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 38; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Цей опис є свідченням постійного розширення церковної юрисдикції Пассауського діоцезу на схід і північ і водночас ілюстрацією динаміки, власне, північно-східної межі володінь єпархії Св. Стефана⁴². Якщо розглядати королівські земельні дарування місцевим баварським єпархіям як одну з ознак колонізаційного та місіонерського освоєння нового простору, то саме такі завдання стояли перед єпископством Пассау⁴³. Без сумніву, підтвердженням цього, на переконання німецького історика Егона Босгофа, є територіальне надання імператора Людовіка 823 р., зокрема дарування земель Людовіком II Німецьким пассауському єпископату “*in provintia Auarorum*” 833 р. (як і надання 836 р. – *О. К.*) і загалом володінь між Раабом і Віденським лісом⁴⁴.

Для здійснення місіонерських заходів і колонізаційного освоєння цих теренів, а також отримання безпосереднього виходу до порубіжних моравських володінь і Верхньої Паннонії, Людовік II (тоді ще баварський король) повинен був забезпечити стале перебування (з відповідними земельними наділами та іншим майном) пассауського духівництва, особливо єпископату в околицях Віденського лісу. Очевидно, саме тому у процитованих актах правителя Баварії 833 р. і 836 р. наголошувалося на беззаперечному праві, за яким “хорєпископ Анно та його племінник Анно, поки будуть живими, ті володіння (*in provintia Auarorum* в околицях Віденського лісу. – *О. К.*) могли утримувати і використовувати”⁴⁵. Надалі Людовік II періодично збільшував володіння пассауського кліру в означеному регіоні. Для прикладу, королівським актом від 24 вересня 859 р., на прохання єпископа Пассау – Хардвіка (*Hardvicus*, † 866), його хорєпископові Альбрікові (*Albricus*, † після 859)* Людовік виділив “10 мансів (...), що розташовувалися між Рабою і Хуомберхом”⁴⁶, тобто землі з усіма володіннями (полями,

Tullana – сьгоднішнє місто Тульн у Нижній Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Haberl J. Favianis, Vindobona und Wien... S. 156; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Trobinse – сучасна громада Трюбензее (округ Тульн) на теренах Нижньої Австрії (див.: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 45; Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die geschichtliche Landschaft... S. 32, 38; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13).

Mochinleo – можливо, сучасна нижньоавстрійська громада Гросмуґль, розташована в окрузі Корнойбург (див.: Šembera A. V. Dějiny řeči... S. 31; Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 45), або, за іншою версією, великий курган Мохо, розташований між селищами Обер- та Унтерцюгерсдорф (округ Корнойбург) у Нижній Австрії (див.: Müller R. Frauen Helchen Burg... S. 125; Lechner K. Die geschichtliche Landschaft... S. 32; Kardash O. An attempt at delineation... P. 13–14).

Zinbure – очевидно, певне поселення неподалік нижньоавстрійського селища Ваграм в окрузі Тульн (див. приміт. 16: MMFH. T. 3. S. 95), чи, можливо, навіть одна з архаїчних назв сучасного нижньоавстрійського міста Герцогенбург (округ Санкт-Пьольтен) на річці Трайзен, між містами Трайсмауер і Санкт-Пьольтен (див.: Kardash O. An attempt at delineation... P. 14).

⁴² Kardash O. An attempt at delineation... P. 14.

⁴³ Boshof E. Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims?. *Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag* / hg. von J. Dahlhaus, A. Kohnle. Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1995. S. 58; Kardash O. An attempt at delineation... P. 14.

⁴⁴ Boshof E. Das Schreiben der bayerischen Bischöfe... S. 58.

⁴⁵ “(...) Anno corepiscopus atque Anno nepos eius advixerint, ipsas res tenere et usare faciant (...)”, MMFH. T. 3. S. 33, 36.

* Альбрік, вочевидь, був наступником хорєпископа Анно, згаданого в актах баварського короля Людовіка II 833 р. і 836 р. (див. приміт. 3: MMFH. T. 3. S. 52).

⁴⁶ “X mansos (...) consistentes inter Raba et Chuomberch”, MGH. *Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum* (далі – MGH *Diplomata*) / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Berolin : Apud Weidmannos, 1934. T. 1 : Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata / ed. P. Kehr. P. 142; MMFH. T. 3. S. 52.

Raba – річка Рааб, або, за іншою версією, її притока – Рабніц (див.: MMFH. T. 3. S. 52 (приміт. 3), а також: Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs... S. 145; Mollay K. Scarbantia, Ödenburg... S. 245, 251–252; Koller H. Der “mons Comagenus”... S. 239–240).

Chuomberch – один із варіантів латинської назви Віденського лісу. Австрійський історик Генріх Коллер також вважав, що ця назва могла використовуватися для найменування передгір'я Альп – Розалієн-

пасовищами, лісами, водойматі і т. ін.) “в Нузпасі (...) між алодами Амальгера та Вальтілона і в Одінбурсі, й аж до місць, де починають підійматися гори (...)”⁴⁷.

Відображені у вищепроцитованих актах санкції баварського короля та місіонерська діяльність безпосередньо Регінгара дали бажаний результат для правлячого двору Каролінгів. Баварське духовництво та політично організована християнізація забезпечили Людовіку II стійку форму непрямого втручання у політику моравського князя Моймира та його наступника Ростислава (*Rasticius*, 846–870)⁴⁸, а церковна юрисдикція діоцезу святого Стефана, як і каролінзький політичний вплив, охопили землі династії Моймировичів, а також порубіжні з нею території⁴⁹, де пассауське духовництво звершувало місіонерську роботу та впроваджувало інституалізацію Церкви, тривалий час конкуруючи, однак, із зальцбурзькими місіонерами⁵⁰.

гебірге (на межі сучасних федеральних земель Нижньої Австрії та Бургенланду), або гірського хребта, що простягався від сучасної фортеці Грайфенштайн і міста Клостернойбург (округ Тульн, Нижня Австрія) до сучасного угорського міста Оденбург (угор. Шопрон – *О. К.*), розташованого на кордоні з Австрією, та австрійської громади Рехніц (округ Оберварт) у межах федеральної землі Бургенланд (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 238–240, 242–243. Див. також приміт. 5: MMFH. Т. 3. S. 52). Відтак історик локалізував згаданих 10 мансів пассауського хорепископа Альбріка саме між Розаліенгебірге, тобто між узгір'ями поблизу сучасного Оденбурга (Шопрона – *О. К.*), та Раабом або Рабніцом (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 240). В географічному контексті таке окреслення є абсолютно прийнятним, зважаючи на те, що Альбрікові володіння розташовувалися також “*ad Odinburch*”, тобто в неодноразово згаданому Оденбурзі (Шопроні), а також у тих “місцевостях, де починають підійматися гори” (“*ad loca, ubi montana incipiunt extolli*”) (див.: MGH *Diplomata*. Т. 1. S. 142; MMFH. Т. 3. S. 52), під якими, можливо, слід розуміти вищезгадане узгір'я Розаліенгебірге. Однак зовсім не виключено, що процитований уривок королівського акту міг вказувати також на іншу гористу місцевість в околицях чи в межах Віденського лісу (приміром, на початок окресленого вище Г. Коллером гірського хребта між Грайфенштайном, Клостернойбургом (поблизу Тульна) і Шопронем). Крім того, відзначимо помітну схожість топоніма *Chuumberch* з іншими варіаціями назви гірського Віденського лісу: “*mons Comagenus*”, “*Chumberg*”, “*Cumeoberg*”, “*Chumeoberg*” (див.: Koller H. *Der “mons Comagenus”*... S. 238, 240–241; Lechner K. *Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung*... S. 49; Haberl J. *Favianis, Vindobona und Wien*... S. 155–156). Саме тому, на наш погляд, володіння пассауського хорепископа Альбріка варто продовжити далі на північ, до меж Віденського лісу, про що також свідчить подана нижче ідентифікація інших топонімів, згаданих в документі 859 р.

⁴⁷ “(...) *ad Nuzpach* (...) *intra alode Amalgeri et Vualtiloni et ad Odinburch atque ad loca, ubi montana incipiunt extolli* (...)”, MGH *Diplomata*. Т. 1. S. 142; MMFH. Т. 3. S. 52.

Ідентифікація топоніма “*Nuzpach*” є дуже дискусійною. К. Моллаї припускав, що в документі 859 р. так окреслювалася сучасна штирійська місцевість Лембах, неподалік від Граца та річки Рааб (див.: Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 256–257). За іншою версією, це назва угорської річки Іква, що протікає через згадане місто Шопрон/Ödenburg (див.: MMFH. Т. 3. S. 52 (приміт. 6); Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 249). Найбільш переконливим, на наш погляд, є ототожнення топоніма “*Nuzpach*” з назвою струмка Нуссбах (Шрайбербах), що протікає через Відень, а також з віденським передмістям Нуссдорф (поблизу Хайлігенштадту), етимологічно пов'язаним з назвою вищезгаданого гідроніма (див.: Vancsa M. *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*... S. 145; Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 248).

Odinburch – сучасний Шопрон / Ödenburg (див.: MMFH. Т. 3. S. 52 (приміт. 7); Vancsa M. *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs*... S. 145; Mollay K. *Scarbantia, Ödenburg*... S. 243–245, 251–252).

⁴⁸ Čáky M. *Politický a štátoporný význam*... S. 18; Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

⁴⁹ Флоря Б. Н. *Принятие христианства в Великой Моравии, Чехии и Польше. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Русы* / под ред. Г. Г. Литаврина. Москва : Наука, 1988. С. 124; Goldberg E. J. *Ludwig der Deutsche und Mähren. Eine Studie zu karolingischen Grenzkriegen im Osten. Ludwig der Deutsche und seine Zeit* / hrsg. von W. Hartmann. Darmstadt : Scientific Book Society, 2004. S. 75; Čáky M. *Politický a štátoporný význam*... S. 32; Botek A. *K otázke možnej kanonizácie našich panovníkov z najstarších dejín. Historický zborník: vedecký časopis o slovenských národných dejinách*. Martin, 2018. Roč. 28/1. S. 99. Див. також наші попередні студії з даної проблематики: Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

⁵⁰ Šembera A. V. *Dějiny řeči*... S. 23; Kučera M. *Slovenské dejiny*. Т. 1 : *Od příchodu Slovanů do roku 1526*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2011. S. 74; Botek A. *K otázke možnej kanonizácie*... S. 99. Див., зокрема: Kardash O. *An attempt at delineation*... P. 15.

Духівництво Зальцбурга “in Sclauinia in loco nuncupante Ipusa”

Після вирішення конфлікту між Зальцбурзьким і Пассауським діоцезами за землі на схід від Віденського лісу (“*ultra Comagenos montes*”) й після відповідного встановлення дієцезіальної межі, згідно з актом баварського короля Людовіка від 18 листопада 829 р., по річці Рааб та її притоках так, “щоб єпископ Регінгар мав у своєму діоцезі (землі. – *O. K.*) з тієї західної сторони річки, що зветься Спраза (Шпратцбах. – *O. K.*), де вона витікає і впадає до іншої Спрази (Рабніц. – *O. K.*) й сама вливається до Раби, зате архієпископ Адальрам (щоб землі. – *O. K.*) від західного берега вищезгаданих вод на схід і південь назавжди мав у діоцезі Зальцбурзькому, й надалі так, як Арн, попередник його мав”⁵¹, духівництво Зальцбурзького архієпископства Св. Петра зосередилося, в основному, на християнізації населення Нижньої Паннонії (на схід від Раабу до міста Сирміум) та Карантанії, досягнувши тут значних успіхів⁵².

Неабияк цьому мало сприяти надання баварським королем Людовіком Зальцбурзькому діоцезові на чолі з архієпископом Ліупрамом (*Liuprammus*, † 14 жовтня 859) територій у нижній течії річки Ібс (права притока Дунаю) 23 вересня 837 р., а точніше “певної території у Склавінії, у місцевості, назва якої Іпсуа (Ібс. – *O. K.*) поблизу річки Іпсуа (Ібс. – *O. K.*) – по обидві сторони цієї ріки обмежується вона на заході тим, що тевтонською (німецькою. – *O. K.*) мовою “*wagreini*” зветься, аж до одного невеликого струмка на сході, від тієї громадської дороги з півночі аж до середини лісу”⁵³. Якщо *wagreini* – це німецькомовне позначення певної порубіжної підвищеної місцевості⁵⁴, або, як вважає Т. Л. Ліндермаєр, “межа хвилі”, “берег”⁵⁵, то згадана “громадська дорога” (“*publica strata*”), як означена північна межа Людовікового дарування – не що інше, як дорога колишнього давньоримського лімесу, що простягалася південним берегом Дунаю неподалік від сучасного міста Ібс на Дунаї (округ Мельк, Нижня Австрія), тобто “поблизу річки Ібс” (“*iuxta Ipsua flumen*”), на просторі сучасного Амштеттена⁵⁶. Саме між Дунаєм, Ібсом та його притокою, річкою Урль (що впадає до Ібсу якраз у місті Амштеттен), розташовувався Еннський ліс, до якого (“*in mediam silvam*” в означенні дарчого акту

⁵¹ “(...) ut Reginharius episcopus habeat ad dyocesim suam de ista occidentali parte fluvii qui vocatur Spraza, ubi ipsa exoritur et in aliam Sprazam cadit et ipsa in Rapam fluit, Adalrammus vero archiepiscopus ex occidentali ripa supradictarum aquarum in orientali et in australi parte ad dyocesim Iuuauensem et ita inantea, sicut Arno antecessor eius habuit, pleniter habeat”, MMFH. T. 3. S. 120.

⁵² Див., насамперед, сюжети місіонерської діяльності зальцбурзького духівництва на теренах Паннонії і Карантанії: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. *MGH* / ed. G. H. Pertz. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. T. 11 : Scriptorum. P. 10–14. Див. також: Lechner K. Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung... S. 42; Štih P. The Middle Ages... P. 211; Good L. M. Land and Landscape... P. 254; Детальніше про згаданий дієцезіальний конфлікт Зальцбурга і Пассау та його вирішення див. у нашій статті, присвяченій проблемі розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст.: Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етюди* / за ред. Л. В. Войтовича. Львів, 2019. Вип. 3. С. 9–23.

⁵³ “(...) quoddam territorium in Sclauinia in loco nuncupante Ipusa iuxta Ipusa flumen – ex utraque parte ipsius fluminis terminatur ab occidentali parte, quod Theodisca lingua wagreini dicitur, usque in orientalem partem ad unum parvum rivulum, ab aquilonali parte de illa publica strata usque in mediam silvam”, MMFH. T. 3. S. 36.

⁵⁴ Див.: Ibid (приміт. 4).

⁵⁵ Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 72.

⁵⁶ Див., зокрема: Назаренко А. В. Имя “Русь” и его производные в немецких средневековых актах (IX–XIV вв.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1982 год* / отв. ред. В. Т. Пашуто. Москва : Наука, 1984. С. 105; Blaschitz G. Von der *Via publica* zur mittelalterlichen Heeresstraße. Zur Kontinuität der Römerströben in literarischen Quellen. *Beihefte zur Mediaevistik. Monographien, Editionen; Sammelbände* / hrsg. von P. Dinzelsbacher. Frankfurt am Mein ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2009. Bd. 10 : Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter / hrsg. von O. Wagener. S. 86; Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... S. 72. Див. мапи з докладним окресленням цієї та інших доріг колишнього давньоримського лімесу, а також інших видів комунікацій, які функціонували, зокрема, на теренах Східної марки, у дослідженні Т. Л. Ліндермаєра: Lindermayer T. R. Reise und Mobiltät im Mittelalter... 603 s.

баварського короля Людовіка) простягалася згадана “*publica strata*” і водночас окреслена межа зальцбурзьких дарувань 837 р.⁵⁷.

Раніші спроби колонізаційного освоєння та певні місіонерські успіхи духовництва Св. Петра на окреслених вище теренах у верхній течії Ібсу засвідчує той факт, що архієпископ Ліупрам і його діоцез отримали “цю, отже, територію разом з храмом, що його раніше Адальрам колись (...) там само збудував (...)”⁵⁸. Таке земельне дарування й, зокрема, його географічне окреслення, не суперечило попередньому адміністративному розмежуванню 18 листопада 829 р. і загалом сприяло поширенню зальцбурзької церковної традиції у карантанському і паннонському напрямках.

* * *

Отже, на початку IX ст. склалися сприятливі умови для завершення інституалізації Баварської Церкви та розподілу між її діоцезами та окремими монастирськими спільнотами територіальних і місіонерських сфер інтересів на пост-аварському просторі, землі якого, фактично, стали частиною політичного тіла держави Каролінгів. Описане нами на прикладі Пасауського єпископства та Зальцбурзького архієпископства розгалужене і доволі компактне (як для життєвого простору переважно неофітського населення) розташування дієцезіальних теренів Баварської Церкви свідчило про виняткову важливість неодноразово згадуваних наддунайських земель і місцевих дорожніх комунікацій колишнього давньоримського Дунайського лімесу у процесі колонізації та церковної інституалізації, яку впроваджувало латинське духовництво на теренах Східної (Баварської) марки та Верхньої Паннонії у перші десятиліття після їхнього звільнення з-під політичної влади й релігійно-духовного впливу Аварського каганату. З іншої ж сторони, таке сусідство нерідко ставало каталізатором територіальних конфліктів між окремими діоцезами Баварської Церкви, які варті окремого ґрунтового дослідження. Та, незважаючи на це, франкський клір вищезгаданих та інших діоцезів і монастирських спільнот був об'єднаний спільною метою – поширенням латинської церковної традиції, а з нею і політичного впливу Каролінгів, якнайдалі на схід – на землі сусідніх слов'янських (чи почасти слов'янських) племінних, або вже молодих державних організмів.

(Далі буде)

**THE CAROLINGIAN LAND DONATIONS TO THE BAVARIAN CHURCH AS A MEANS OF COLONIZATION AND MISSIONARY DEVELOPMENT OF “YOUNGER EUROPE”
(THE FIRST HALF – THE MIDDLE OF THE 9th CENTURY)
PART 1**

Ostap KARDASH

*State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: ostap.kardash@gmail.com*

Summary

The article is devoted to the problem of colonization and missionary development of the post-Avar space of “Younger Europe” by the Bavarian clergy, in particular the territories within the Eastern Mark, Pannonia and Moravia, in the first decades after the collapse of the Avar Khaganate. Based on the analysis of a large number of beneficent diplomas from the Chancellery of Emperor Charlemagne, his descendants – Louis I the Pious and Louis II the German, as well as the local governing elites, the dynamics, specifics and

⁵⁷ Див., наприклад: Назаренко А. В. Имя “Русь”... С. 105.

⁵⁸ “Nos itaque territorium cum ecclesia, quam dudum Adalrammus quondam (...) ibidem edificavit (...)”, MMFH. T. 3. S. 36.

geographical boundaries of land expansion and spreading of church tradition of a range of the Bavarian dioceses and the separate monastic communities in the mentioned areas are outlined in the article.

Considerable attention is paid to the formation of missionary territories and landholdings of the dioceses of Salzburg and Passau (in the Part 1), the episcopacies of Freising and Regensburg, as well as the monastic community of Altaich (in the Part 2) within the post-Avar Danubian region against the wide background of colonization and missionary development of the outlined area, which was sanctioned by official diplomas of the above-mentioned Carolingian rulers and local margraves. In addition, the actual article represents the author's attempt to reconstruct and delineate the geographical boundaries and partly the internal frontiers of the mentioned landholdings and missionary fields of the Bavarian ecclesiastical dioceses and separate monasteries, in particular, within the Eastern Mark, Pannonia and the southwestern Moravian lands during the first half – the middle of the 9th century; to reconstruct the process and dynamics of formation and further development of the transport-ecclesiastical systems and missionary routes within the diocesan and monastic possessions of the Bavarian Church; to investigate the influence of the mentioned transport-ecclesiastical systems and local monastic and evangelistic centres on the missionary practice of the Bavarian clergy in their own newly acquired territories.

The author concludes that the Bavarian clergy of all ecclesiastical provinces and monasteries were united by a common goal – to evangelize and integrate the local population within their own possessions and to spread the Carolingian political influence together with the Latin ecclesiastical tradition to the eastern Slavic lands bordering the Carolingian possessions.

Keywords: The Episcopacy of Passau, the Archbishopric of Salzburg, the Episcopacy of Freising, the Episcopacy of Regensburg, the Monastery of Altaich, diocese, beneficent diploma.

REFERENCES

Aspernig, W. (1999). Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft [The manorial development of northwestern environs of Linz (Puchenau and Pöstlingberg) from the Bavarian conquest to the abolition of the manorial rule]. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997 [Historical yearbook of the city of Linz 1997]*. Linz: Archive of the City of Linz, pp. 11–108 (in German).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, L., Vačerka, R. (Eds.). (1966). *Annales Tiliani [The Annals of Tilianus]*. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 58–59 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, D., Vačerka, R. (Eds.). (1969). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata. Epistolae. Textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts] (in Latin).

Bernardi Cremifanensis historiae [The histories by Bernard of Kremsmünster]. (1880). *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, vol. 25: Scriptorum [Writings], pp. 651–678 (in Latin).

Blaschitz, G. (2009). Von der *Via publica* zur mittelalterlichen Heeresstraße. Zur Kontinuität der Römerstraßen in literarischen Quellen [From the *Via publica* to the medieval military road. To the continuity of the Roman roads in literary sources]. *Der umkämpfte Ort – von der Antike zum Mittelalter [The contested place – from Antiquity to the Middle Ages]*. O. Wagener (Ed.). Frankfurt am Mein; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang, vol. 10: Series “Beihefte zur Mediaevistik. Monographien, Editionen, Sammelbände” [Series “Booklets of the Medieval studies. Monographs, editions, anthologies”], pp. 85–104 (in German).

Boczek, A. (Ed.). (1836). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae [The Codex of diplomas and letters of Moravia]*. Olomucii: Typography of Aloys Skarnitzki, vol. 1: 896–1199 (in Latin).

Bodnariuk, B. M. (2012). *Kharyzma pusteli. Vytoky, stanovlennia, dukhovno-asketychna i misionerska praktyka khrystyianskoho chernetstva III–XI st. [The charisma of the desert. Origins, formation, spiritual-ascetic and missionary practice of Christian monasticism of the 3rd–11th centuries]*. Chernivtsi: Prut (in Ukrainian).

Boshof, E. (1995). Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims? [The Letter of the Bavarian bishops to Pope Johannes – Pilgrim's falsification?]. *Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag [The history of popes and national history. The collection for Hermann Jakobs' 65th anniversary]*. J. Dahlhaus, A. Kohnle (Eds.). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, pp. 37–67 (in German).

Botek, A. (2018). K otázke možnej kanonizácie našich panovníkov z najstarších dejín [To the question of possible canonization of our sovereigns from the oldest history]. *Historický zborník: vedecký časopis o*

slovenských národných dejinách [Almanac for history: scientific journal of Slovak national history], no. 28 (1), pp. 91–116 (in Slovak).

Bowlus, C. R. (1995). *Franks, Moravians and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press (in English).

Čáky, M. (2016). *Politický a štátoporný význam veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície [Political and state-building significance of the Great Moravian and Cyrilo-Methodian tradition]*. Brno: Civil association Education–Science–Research; KNOWLER – European institute of research, innovation and education (in Czech).

Erkens, F.–R. (1983). Die ältesten Passauer Bischofsurkunden [The oldest Passau bishops' diplomas]. *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte [Journal of Bavarian National History]*, no. 46 (3), pp. 469–514 (in German).

Erkens, F.–R. (1986). Ludwigs des Frommen Urkunde vom 28. Juni 823 für Passau (MB²⁷⁷⁸) [The Diploma of Louis the Pious since June 28, 823 for Passau (MB²⁷⁷⁸)]. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters [German Archive for the Research of the Middle Ages]*, no. 42, pp. 86–117 (in German).

Florya, B. N. (1988). Prinyatie hristianstva v Velikoj Moravii, Chekhii i Pol'she [The adoption of Christianity in Great Moravia, Czech Republic and Poland]. *Prinyatie hristianstva narodami Central'noj i Yugo-Vostochnoj Evropy i kreshchenie Rusi [The adoption of Christianity by the peoples of Central and Southeastern Europe and the baptism of Rus']*. H. Litavrin (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 122–158 (in Russian).

Goldberg, E. J. (2004). Ludwig der Deutsche und Mähren. Eine Studie zu karolingischen Grenzkriegen im Osten [Louis the German and the Moravians. The studies for the Carolingian boundary warfares in the East]. *Ludwig der Deutsche und seine Zeit [Louis the German and his time]*. W. Hartmann (Ed.). Darmstadt: Scientific Book Society, pp. 67–94 (in German).

Goldberg, E. J. (2006). *Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German 817–876*. Ithaca; London: Cornell University Press (in English).

Good, L. M. (2012). Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. *Extended abstract of candidate's thesis*. Los Angeles: University of California (in English).

Haberl, J. (1976). *Favianis, Vindobona und Wien: Eine archäologisch-historische Illustration zur Vita S. Severini des Eugippius [Favianis, Vindobona and Vienna: the archaeological-historical illustration to the Life of St. Severini by Eugippius]*. Leiden: E. J. Brill (in German).

Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae [The history of bishops of Passau and dukes of Bavaria]. (1880). *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, vol. 25: Scriptorum [Writings], pp. 617–623 (in Latin).

Holub, Z. (2014). *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih [The linguistic evidences of prehistoric Danubian migration of Slavic ethnic group to the Czech South]*. Opava: The Silesian University in Opava; Optys (in Czech).

Ivanič, P. (2007). Predcyrilometodské misie na území dnešnej Moravy a Slovenska z pohľadu českej a slovenskej historiografie [Pre-Cyrilo-Methodian missions in the territory of today's Moravia and Slovakia from the perspective of Czech and Slovak historiography]. *Monografia príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia "Duchovné, intelektuálne a politické pozadie Cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Vel'kú Moravu" [A monograph of papers from the International Scientific Symposium "Spiritual, intellectual and political background of Cyril-Methodian mission before its arrival to Great Moravia"]*. (Slovakia, Nitra, July 2, 2007). J. Michalov, P. Ivanič, M. Hetényi, Z. Taneski (Eds.). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy, pp. 46–59 (in Slovak).

Ivanič, P. (2011). *Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo [The Western Slavs in the early Middle Ages: history, culture, economics, religion]*. Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy (in Slovak).

Kardash, O. (2020). An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. *Konštantínove listy [Constantine's letters]*, no. 13 (2), pp. 1–19 (in English).

Kardash, O. (2019). Problema rozmezhuвання мисіонерських сфер впливу латинських тєрковних діотєзєв на пост-аварському просторі першої половини IX ст. [The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the 9th century]. *Ukrainsko-uhorski etiudy [The Ukrainian-Hungarian etudes]*, no. 3, pp. 7–34 (in Ukrainian).

Kehr, P. (Ed.). (1934). *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum [The monuments of the history of Germany. Diplomas of the Kingdom of Germany of the Carolingian dynasty]*. Berolin: Apud Weidmannos, vol. 1: Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata [Diplomas of Louis the German, Carloman, Louis the Child] (in Latin).

- Klebel, E. (1954). Eichstätt und Herrieden im Osten [Eichstätt and Herrieden in the East]. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* [The Yearbook for the Frankish Provincial Research], no. 14, pp. 87–96 (in German).
- Klebel, E. (1955). Zur Kritik der Urkunde Ludwigs des Frommen für Passau vom 28. 6. 823 [To the criticism of the diploma of Louis the Pious since June 28, 823 for Passau]. *Archivalische Zeitschrift* [Archival Journal], no. 50–51, pp. 319–327 (in German).
- Klíma, B. F. (2010). Using the results of the Archeological Excavations of the Department in Znojmo-Hradiště to the knowlage of Early Christianity in Moravia. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd* [The collection of works of the Faculty of pedagogy of Masaryk University in Brno, social sciences], no. 24 (2), pp. 3–12 (in English).
- Koller, H. (1963). Der “mons Comagenus” [The “mountain Comagenus”]. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* [The Announcements of the Institute of the Austrian Historical Investigations], no. 71, pp. 237–245 (in German).
- Kölzer, T. (Ed.). (2016). *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Karolorum* [The monuments of the history of Germany. The Carolingian diplomas]. Wisibadae: Impensis Harrassowitz, vol. 2 (1): Ludovici Pii diplomata [Diplomas of Louis the Pious] (in Latin).
- Koziak, R. (2006). Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: Príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok [The Christianization of the Avars and the Slavs in the Region of Middle Danube: A Story of the Saints-Missionaries, the saint war or the cultural shock?]. *Studia Christiana* [The Study of Christianity]. Bratislava: Chronos, vol. 1: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I [The saint and his function in society]. R. Koziak, J. Nemeš (Eds.), pp. 121–147 (in Slovak).
- Krawarik, H. (2008). Das Machland und seine Herren [The Machland and its masters]. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* [Announcements of the Upper Austrian State Archive], no. 21, pp. 31–106 (in German).
- Krawarik, H. (2014). Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel [The settlements processes of the early Middle Ages in the Mühlviertel]. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich* [The Yearbook the Society of Regional Studies and Monuments Preservation of Upper Austria], no. 159, pp. 37–112 (in German).
- Kučera, M. (2011). *Slovenské dejiny* [The history of Slovakia]. Bratislava: Literary informational center, vol. 1: Od príchodu Slovanov do roku 1526 [From the arrival of the Slavs until 1526] (in Slovak).
- Lechner, K. (1924). Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels [The history of settlement and original distribution of realty in the Waldviertel]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria], no. 19, pp. 10–210 (in German).
- Lechner, K. (1938). Die geschichtliche Landschaft zwischen Donau und Wagram [The historical landscape between the Danube and Wagram]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria. Series: New Episode], no. 27, pp. 30–70 (in German).
- Lechner, K. (1958/1960). Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse [The “pagus Grunzwiti” and its ownership]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria. Series: New Episode], no. 34, pp. 301–324 (in German).
- Lechner, K. (1969). Die salzburgisch-passauische Diözesanregulierung in der Buckligen Welt im Rahmen der Landschaftsgeschichte des 9. Jahrhunderts [The Salzburg-Passau diocesan regulation in the Buckligen Welt as a part of landscape history of the 9th century]. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* [Announcements of the Society of Regional Studies in Salzburg], no. 109, pp. 41–64 (in German).
- Lindermayer, T. R. (2017). Reise und Mobilität im Mittelalter – Am Beispiel des niederösterreichischen Raumes: Dissertation angestrebter akademischer Grad Doktor der Philosophie [Travel and mobility in the Middle Ages – on the example of the areas of Lower Austria: A dissertation submitted for the academic degree Doctor of Philosophy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vienna: The University of Vienna (in German).
- Lysyj, M. (2015). “Omnes Marahoni insimul mandaverunt”: moravane kak etnos i politicheskaya edinica [“Omnes Marahoni insimul mandaverunt”: the Moravians as an ethnos and a political unit]. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* [Petersburg Slavic and Balkan studies], no. 2, pp. 82–98 (in Russian).
- Maurer, H. (1985). Waldviertel 1985. Einführung in die Jahrestagung 1985 der Gesellschaft für vor- und Frühgeschichte in Pulkau [The Waldviertel 1985. The introduction to the 1985 annual conference of the Society of Pre- and Early history in Pulkau]. *Mannus-Bibliothek* [Mannus-Library]. D. Korell (Ed.). Bonn: Society of Pre- and Early history, vol. 23 (in German).
- Mitis, O. (1948). Die Suche nach der Heimat des Ostmarkgrafen Wilhelm [The search for the homeland of the Eastern Margrave Wilhelm]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* [The Yearbook of regional studies of Lower Austria], no. 29, pp. 42–46 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1952). Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee [The Avar residences and the possession of Regensburg between Hainburg and Kitsee]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 14, pp. 150–156 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1953). Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland! [Once more: The Avar residences and the possession of Regensburg in Burgenland!]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 15, pp. 46–48 (in German).

Mitterauer, M. (1963). Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum [Carolingian margraves in the Southeast. Frankish imperial aristocracy and Bavarian tribal nobility in Austrian space]. *Archiv für österreichische Geschichte [The Archive of the Austrian history]*. Vienna; Graz; Köln: Hermann Böhlau Nachf.; Publisher Commission of the Austrian Academy of Sciences in Vienna, vol. 123 (in German).

Mollay, K. (1943/1944). Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde [Scarbantia, Ödenburg, Sopron. A settlement history and toponymy]. *Archivum Europae Centro-Orientalis [The Archive of East Central Europe]*, no. 9/10, pp. 189–324 (in German).

Mühle, E. (1996). Altmähren oder Moravia? Neue Beiträge zur geographischen Lage einer frühmittelalterlichen Herrschaftsbildung im östlichen Europa [Old Moravia or Moravia? A new contribution to the geographical localization of an early medieval rulership in Eastern Europe]. *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung [Journal of East Central Europe Research]*, no. 46 (2), pp. 205–223 (in German).

Müller, R. (1915). Frauen Helchen Burg [Women Castle of Helchen]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of the regional studies of Lower Austria]*, no. 13/14, pp. 112–127 (in German).

Nazarenko, A. V. (1984). Imya “Rus” i ego proizvodnye v nemeckih srednevekovykh aktah (IX–XIV vv.) [The name “Rus” and its derivatives in German medieval acts (the 9th–14th centuries)]. *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniya. 1982 god [Ancient states on the territory of the USSR. Materials and studies. 1982]*. V. T. Pashuto (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 86–129 (in Russian).

Pertz, G. H. (Ed.). (1854). De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus [A pamphlet about the conversion of the Bavarians and Carantanians]. *Monumenta Germaniae Historica [The monuments of the history of Germany]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, vol. 11: Scriptorum [Writings], pp. 1–15 (in Latin).

Pertz, G. H., Kurze, F. (Eds.). (1895). Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi [The Annals of the Frankish Kingdom since 741 until 829, which is called the Greater Annals of Lorch and by Einhard]. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum [The monuments of the history of Germany. The scribes of German kingdoms]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani (in Latin).

Pez, R. D. P. H. (Ed.). (1721). Chronicon monasterii Mellicensis, ab anno primo Aerae Christi ad annum ejusdem MDLXIV [The Chronicle of the Monastery of Melk since the 1st AD until 1564]. *Scriptores Rerum Austriacarum [The scribes of Austrian kingdoms]*. Lipsiae: Sumptibus Joh. Frid. Gleditschii B. Filii, vol. 1, pp. 163–288 (in Latin).

Plesser, A. (1998). Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627 [To the ecclesiastical history of the district above the Vienna Woods before 1627]. *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt [Historical supplements to the St. Pölten Diocesan Bulletin]*. R. Motz-Linhart (Ed.). St. Pölten: DASP, vol. 16 (in German).

Ratkoš, P. (1971). Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda [The Christianization of Great Moravia before the mission of Cyril and Methodius]. *Historický časopis [Historical magazine]*, no. 19 (1), pp. 71–83 (in Czech).

Reutter, H. (1912). Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken [The Frankish boundary and settlement system in the Carolingian Southeastern marks]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of the regional studies of Lower Austria]*, no. 10, pp. 1–108 (in German).

Ruttkay, A. T. (2007). O počiatkoch kresťanstva a najstarších sakrálnych architektúrach na území Slovenska [About the beginnings of Christendom and the oldest sacral architecture in the territory of Slovakia]. *Monografia príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie “Poznávanie Kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda” [A monograph of papers from the International Scientific Conference “The acquaintance with the cultural heritage of St. Cyril and Methodius”]*. (Slovakia, Nitra, July 3, 2007). J. Michalov, M. Hetényi, P. Ivanič, Z. Taneski (Eds.). Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra; The Faculty of Philosophy, pp. 40–53 (in Slovak).

Šafařík, P. J. (1837). *Slowanské starožitnosti [Slavic antiquities]*. Praha: by Jan Spurný (in Czech).

Šembera, A. V. (1858). *Dějiny řeči a literatury československé [The history of Czechoslovak language and literature]*. Vienna: At the expense of the author (in Czech).

Štih, P. (2010). *The Middle Ages between the Eastern Alps and Northern Adriatic: Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History. Series: East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Leiden; Boston: Brill, vol. 11 (in English).

Szöke, B. M. (2009). Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien [The Carolingian ecclesiastical organization in Pannonia]. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum [Faith, cult and rule. The religious phenomena in the 1st millennium AD in Central and Northern Europe. The materials of the 59th International Saxonian Symposium and the basic problems of the prehistoric development in the Central Danube region]*. U. von Freedon, H. Friesinger, E. Wamers (Eds.). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, vol. 12: Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte [Colloquia of prehistory and early history], pp. 395–416 (in German).

Vancsa, M. (1905). Geschichte Nieder- und Oberösterreichs [The history of Lower and Upper Austria]. *Deutsche Landesgeschichten [German national histories]*. A. Tille (Ed.). Gotha: Friedrich Andreas Perthes Company, vol. 1: Bis 1283 [Until 1283] (in German).

Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhenia khrystianstva u slovia. Vstup do serednovichnoi istorii sloviaanstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).

Weber, A. O. (1999). *Studien zum Weinbau der altbayerischen Klöster im Mittelalter: Altbayern – österreichischer Donauraum – Südtirol [The studies of viticulture of the old Bavarian monastery in the Middle Ages: Old Bavaria – Austrian Danube region – South Tirol]*. Stuttgart: Franz Steiner's Publishing House (in German).

Weinzierl, H. F. (2018). *Nachantike Siedlungsentwicklung am römischen limes in Österreich [Post-Antique settlement development on the Roman Limes in Austria]*. Vienna: Publishing House of the Austrian Academy of Sciences (in German).

Wood, I. (2001). *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe 400–1050*. Harlow; New-York: Longman (in English).

Zimmermann, F., Hrandek, R. A. (1954). Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808 [Once more: Regensburg traditional note since 808]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, vol. 16, pp. 25–34 (in German).

Надійшла до редакції 21 липня 2021 р.